

ev. lut. baznīcas galva – superintendents – jaunajā izdevumā pārdēvēts par “superintendentu” (26., 61., 77. lpp.).

Jāpiezīmē, ka izdevumam par ļaunu nebūtu nākuši, ja ne izvērsti zinātniski komentāri, tad vismaz dažu vārdu skaidrojumi. Diez vai mūsdienu lasītājs sapratīs, ka “reģimente” ir pulks, “vaņģniecība” – gūsts, “gulži” – guldeņi, “štuceri” – švīti, “ķirspēle” – baznīcas draudze (Kurzemē tās bija arī administratīvas vienības), “tule” – muiža utt.

Kopumā ņemot, ar nožēlu jākonstatē, ka, ja Oto fon Mirbaha darbam un Elzas Stērstes veiktajam tulkojumam vēl varētu būt zināma nozīme no valodas un literatūras vēstures viedokļa, tad apskatāmajai Jelgavas muzeja publikācijai nav pilnīgi nekādas nozīmes un pozitīva piesesuma nedz kā zinātniskam, nedz kā izglītojošam izdevumam, drīzāk otrādi...

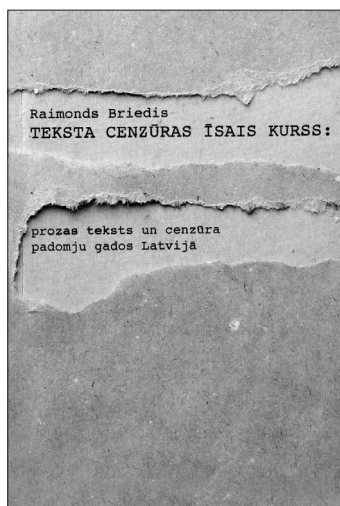
Mārīte Jakovļeva

Briedis R. Teksta cenzūras īsais kurss: prozas teksts un cenzūra padomju gados Latvijā. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2010. – 184 lpp.

Aizvadītajā gadā klajā nākušais Raimonda Brieža darbs nav vērtējams vienīgi kā literatūrvēsturisks pētījums, kurā aplūkota padomju cenzūras ietekme uz latviešu rakstnieku prozas tekstiem. Autors vienlaikus ir centies sniegt arī padomju cenzūras sistēmas jeb mehānisma vēsturisko analīzi, pamatoti uzsverot, ka šī cenzūra nav bijusi nemainīga, bet bijusi pakļauta Padomju Savienībā notikušo politisko, ideoloģisko un sabiedrisko procesu izmaiņām (8., 36. lpp.).

Grāmatas ievadā autors analizējis ar cenzūras darbību saistīto atmiņu stāstījumus, raksturojis padomju cenzūras sistēmu, aplūkojis līdzšinējo veikumu cenzūras vēstures izpētē un sniedzis darbā izmantoto avotu aprakstu, uzskatāmi parādot, kādu iespaidu uz tēmas izpēti atstājusi padomju cenzūrai raksturīgā slepenība (cenzūras dokumentu iznīcināšana, telefonisku un mutisku rīkojumu došana), anonimitāte un bezpersoniskums.

Cenzūras vēsturei veltītajā nodaļā dots arī cenzūras veidu īss raksturojums un uzsvērts, ka padomju cenzūra ietvēra sevī gan politisko, gan tikumisko, gan māksliniecisko cenzūru, politiskai cenzūrai pakļaujot un pieskaņojot sev visus pārējos cenzūras veidus un aptverot visa veida informāciju, ieskaitot daiļliteratūru (34.–35. lpp.). Padomju cenzūras darbības īpatnība bija tā, ka tā nekad nebalstījās uz konkrētiem likumdošanas

aktiem, vienotām un skaidrām prasībām (36. lpp.). Protams, tika izveidoti apjomīgi atklātībā neizpauzamo ziņu saraksti, bet tie bija slepeni, cenzūras iestādes nosaukumi paredzēja, ka tā sargās “valsts un militāros noslēpumus”, taču tā labākajā gadījumā bija tikai puspatiesība, jo kādus gan pieminētos noslēpumus varēja atrast romānos un stāstos, īpaši vēl latviešu literatūras klasikā. Tomēr padomju politiski mākslinieciskā cenzūra sparīgi pārbaudīja daiļdarbu atbilstību neprognozējami mainīgajām “sociālistiskā realisma” prasībām, cīnījās ar dažādās kampaņās izdomātajiem “formālistiskajiem”, “kosmopolitiskajiem”, “buržuāziski nacionālistiskajiem” u.c. veida “ienaidniekiem”. Turklāt, kā pareizi norādījis autors, līdz pat pagājušā gadsimta 80. gadu otrajai pusei pats cenzūras pastāvēšanas fakts Padomju Savienībā tika slēpts un oficiāli skaitījās, ka tāda vispār nepastāv (38. lpp.). Tieši tāpat noliedza faktu, ka PSRS ir politiskie ieslodzītie, jo “pretpadomju aģitācija” skaitījās viens no kriminālnoziedzumiem.

Nodaļā, kurā aplūkota padomju cenzūras izveide un darbība pirmajā padomju varas gadā, autors vēsturnieciski ļoti precīzi izanalizējis un izvērtējis šī laika posma norises, norādot, ka padomju cenzūra neradās tukšā vietā. Tiešām, tās izveides procesā prasmīgi tika izmantota K. Ulmaņa režīma radītā 30. gadu likumdošana – 1938. gada preses likums (40. lpp.) un struktūra – Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departaments, vienīgi 15. maija lozungus aizstājot ar citiem sauļļiem (41.–42. lpp.). Var tikai piebilst, ka tieši tāpat padomju režīma uzspiešanā tika izmantota visa K. Ulmaņa iedibinātā autoritārās varas sistēma kopumā. Runa bija par sistēmas mehānismu izmantošanu, tos piepildot ar jaunu saturu.

Analizējot konkrēto padomju cenzūras ietekmi uz prozas tekstiem 1940.–1941. gadā, autoram izdevies atklāt atsevišķas šīs cenzūras kopējās un paliekošās iezīmes. Spilgts piemērs tam atrodams E. Birznieka-Upīša bērnības tēlojuma “Mans dzīves stāsts” cenzēšanā, ar kuru tika svītrots vārds “Dievs” vai arī tas lietots ar mazo sākumburtu. Var teikt, ka no šī brīža latviešu literatūrā padomju cenzūra vārdu “Dievs” no īpašvārda pārvērta sugasvārdā, cenšoties padarīt to par latviešu valodas pareizrakstības likumu vai iespējami biežāk šo vārdu no tekstiem svītrojot vispār (69.–70. lpp.). Padomju Savienībā kā jau karojoša ateisma valstī vārdam “Dievs” ar lielo sākumburtu vietas nebija ne literatūrā, ne dzīvē, varēja būt vienīgi kaut kāds “dievs” kaut kādu citu “dievu” vidū.

Otra paliekoša iezīme saistāma ar autora minēto cenzūras attieksmi pret vārdu “kungs” un “kundze” lietošanu. Autors pareizi norādījis uz pavisam oficiālo 1940. gada 17. jūlija ieteikumu vārdu “kungs” un “kundze” vietā lietot “pilsonis” vai “pilsonē” (64. lpp.). Cieņas apliecināšanai turpmāk kalpoja uzrunas forma “biedrs”, un te bija vēl viena nianse: ja kāda persona šo cieņu runātāja (varas) acīs bija zaudējusi, tad uzvārda publiska lietošana bez vārda “biedrs” varēja nozīmēt pat to, ka ieradīsies drošības iestāžu ļaudis un paziņos: “Pilsoni, jūs esat arestēti!” Literatūrā vārdi “kungs” un “kundze” turpmāk bija jālieto gandrīz vienīgi tikai negatīvā nozīmē, apzīmējot kādas personas piederību “apspiedēju šķirām”, vai ar ironiju par “atpalikušiem”, padomju varai svešiem elementiem.

Trešā iezīme saistās ar cenzūras centieniem svītrot vārdu “žīds” un tā vietā likt “ebrejs” vai meklēt kādu citu aizstājējvārdu. Grāmatā minēts tiešam spilgts un kuriozs piemērs cenzūras galējībām, vēl 50. gados “Skroderdienu Silmačos” iestudējumā Drāmas teātri liekot pilnīgi izņemt R. Blaumaņa lietoto formu “žīds” (64.–65. lpp.). Taču jautājums par vārdu “žīds” vai “ebrejs” lietošanu ir daudz sarežģītāks. Latvijas Republikā līdz 1940. gadam tika lietoti abi – gan “žīds”, gan “ebrejs”, turklāt ar vārdu “žīds” savu tautību apzīmēja arī liela daļa Latvijas ebreju, nesaskatot šeit nekā aizvainojoša. Stāvokli radikāli izmainīja nacistu okupācija Latvijā 1941. gadā, kad vārds “žīds” tika lietots vienīgi negatīvā nozīmē un būtībā pārvērtās lamuvārdā, kam vairs nebija nekā kopīga ar R. Blaumaņa “Skroderdienu” labestīgajiem žīdu tēliem vai neitrālu vārdu tautības nosaukšanai. Teiktais nekādā veidā neattaisno padomju cenzūras izdarības ar latviešu literatūras klasiķa R. Blaumaņa tekstiem, bet palīdz saprast, kāpēc notikusi un notiek atteikšanās no vārda “žīds” lietošanas.

Sākot grāmatas nodaļu, kurā aplūkota padomju cenzūras darbība un tās ietekme uz prozas tekstiem pēckara gados, autors piedāvājis visa padomju perioda no 1944. gada līdz 80. gadu beigām sadalījumu sešos posmos (84. lpp.), kas pirmajā brīdī varētu šķist pārāk sadrumstalots, īpaši attiecībā uz perioda no 1944. līdz 1956. gadam iedalīšanu veselos trijos posmos. Tomēr šāds iedalījums ļauj uzskatāmāk uztvert un labāk izprast pārmaiņu procesus cenzūras darbībā. Turklāt reizē sniegts apkopojošs minētā perioda (1944.–1956. g.) cenzūras raksturojums, nosaucot to par totalitāro cenzūru un tās aprakstu apvienojot vienā darba nodaļā. Uzsverot tā laika cenzūras visvarenību, pētniekam izdevies atrast tiešam spilgtus faktus par to, ka Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) darbinieki konsultāciju sniegšanai acināti pat uz Latvijas PSR Augstākās padomes prezidiju un bez viņu palīdzības nav varējis iztikt pat Latvijas kompartijas CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš (94.–95. lpp.). Autors ļoti precīzi norādījis arī šīs varenības cēloni – bailes, jo GLP strādāja roku rokā ar valsts drošības iestādēm represīvo darbību veikšanā (99. lpp.). Apsūdzības nepareizu domu vai ideju paušanā toreiz viegli varēja novest pie apcietināšanas un sodīšanas par “pretpadomju aģitāciju un propagandu” saskaņā ar Kriminālkodeksa 58. panta 10. punktu, un no tā nevarēja justies pasargāts ne kompartijas CK sekretārs, ne slavens, līdz tam varas atzīts rakstnieks, piemēram, cenzūras uzmanības lokā nonākušais A. Upīts (97.–99. lpp.). Tieši bailes kļuva par vienu no padomju režīma pamatbalstiem līdz pat tā sabrukumam. Tā radās “paścenzūra”, kurai nebija nekā kopīga ar paša rakstītāja morāli ētiskajiem principiem vai vispārcilvēciskajām vērtībām, bet kura vienkārši liecināja par “baiļu un piesardzības klātbūtni autoru domāšanā” (101. lpp.).

Atsevišķa apakšnodaļa ir veltīta šīs “paścenzūras” ietekmē pārrakstīto romānu – V. Lāča “Zītaru dzimta” (“Vecā jūrnieka ligzda”), E. Zālītes “Agrā rūsā” un K. Fimbera “Pelēkā zeme” – tekstu analīzei. Autors veicis milzīgu darbu un spējis saistošā veidā uzskatāmi parādīt, kā no šiem literārajiem darbiem tika dzēsta vēsturiskā patiesība, reālās dzīves daudzkrāsainība un neviennozīmība, vietā liekot “sociālistiskā reālisma” principu garā ieturētu melnbaltu pasaules skatījumu un noklusējumus.

Aplūkojot cenzūras darbību posmā no 1956. līdz 1966. gadam jeb t.s. atkušņa laikā, autors akcentējis tajā notikušās izmaiņas. Darbā GLP sāka pieņemt tikai cilvēkus ar augstāko izglītību (129. lpp.). Atšķirībā no 40. gadiem, kad GLP cenzori konsultēja kompartijas vadītājus, kopš 50. gadu vidus GLP aizvien biežāk vērsās “pēc padoma” pie kompartijas CK sekretāriem un nodaļu vadītājiem, iesniedza regulāras atskaites CK (130. lpp.). Tādējādi cenzūras veikšanā aktīvi sāka iesaistīties kompartijas CK. Izmaiņas notika arī cenzūras iestāžu struktūrā, ar Latvijas PSR Ministru padomes (MP) Preses komitejas izveidošanu radot vēl vienu cenzūras slāni (131. lpp.).

Stāstot par konkrēto cenzūras darbību 50. un 60. gadu mijā, autors ļoti rūpīgi izanalizējis cenzūras ietekmi uz Z. Skujiņa romānu “Vienas nakts hronika”, V. Lāma garstāstu (romānu) “Baltā ūdensroze” un Ē. Vilka stāstu “Divpadsmit kilometri”. Uzskatāmi parādīts, kā cenzūra centās cīnīties ar autoru opozicionārismu, mīkstinot un nogludinot šajos darbos pausto kritisko attieksmi (143. lpp.), sistēmai raksturīgās negācijas un pretrunas noveļot uz atsevišķiem negatīvajiem personāžiem (144.–145. lpp.). “Atkušņa” beigas un varas ideoloģisko nostādņu maiņu iezīmēja šāds cenzūras labojums: ja darba pirmajā redakcijā varēja nosaukt konkrētus staļiniskā režīma noziegumus – slepkavības un tautu izsūtīšanas uz Sibīriju, tad atkārtotā izdevumā tas aizstāts ar neko neizsakošu klišeju “likumības pārkāpumi” (145. lpp.).

Raksturojot cenzūru t.s. stagnācijas laikā no 1966. līdz 1985. gadam, autors pamatoti atzīmējis, ka visaptverošās informācijas kontroles sistēmas darbības iespaidā “ierobežotā, atsevišķos gadījumos [precīzāk: bieži vai pārsvārā – īpaši tas sakāms par sabiedriskajām zinātnēm. – A. Ž.] tendenciozi atlasītā informācija ietekmējusi un nosaka jaunāko paaudžu domāšanu” (152. lpp.). Jāatzīmē, ka šai ietekmei bija tālejošas sekas un tās atstātais iespaids nav vēl zudis.

Precīzi norādīts uz tā laika izmaiņām cenzūras hierarhijā, GLP aizvien vairāk pārvēršoties no valsts cenzūras partijas cenzūrā un 70. gados būtībā faktiski pakļaujoties Latvijas kompartijas CK (153. lpp.). Reizē cenzūras darbs aizvien vairāk tika novelts uz izdevumu un izdevniecību redaktoru pleciem (153.–154. lpp.).

Pēdējiem padomju cenzūras gadiem (1985–1990) veltītajā nodaļā autors minējis PSRS GLP 1986. gada 4. septembra slepeno pavēli kā robežšķirtni, ar kuru GLP tika norobežota no literāro tekstu cenzūras, mēģinot to atbilstoši nosaukumam pievērst vienīgi “valsts un militāro noslēpumu aizsardzībai”, un LKP CK izmisīgos mēģinājumus politiskās cenzūras saglabāšanā (165.–166. lpp.). 80. gadu beigās cenzūra faktiski sabruka, vairāku izdevumu redakcijām atsakoties iesniegt cenzūrai darbus un laikrakstos cenzūras izņemto materiālu vietā atstājot baltus laukumus ar “cenzora šķērītēm” (166. lpp.).

Grāmatu raksturo liela faktoloģiskā precizitāte un domas skaidrība, tāpēc vietā varētu būt tikai dažas piezīmes. Stāstījumā par 1941. gadā notikušo LPSR GLP pārbaudi (51. lpp.) mazliet pārprotama šķiet teikuma konstrukcija, no kuras lasītājam varētu rasties nepareizs priekšstats, ka 1941. gada martā notikusi nevis pati pārbaude, bet jau iznākusi avīze “Tē-

vija”, kurā par šo notikumu stāstīts. Kā pareizi norādīts zemspējas 144. piezīmē (99. lpp.), GLP tiešām sniedza tiesu lietām pievienotas atsauksmes par arestēto personu dzīvokļos konfiscēto literatūru, tomēr GLP darbinieki paši arestu veikšanā nepiedalījās. Pēdējā iebilde saistās ar apgalvojumu, ka uzziņu tekstos vēl pēc 1966. gada lietotas frāzes “represēts 1937. g.” vai “personības kulta upuris” (158. lpp.). Tas attiecās uz “atkušņa” laiku. Pēc 1966. gada enciklopēdijās pat šādu klišeju vairs nebija. Piemērs tam atrodams kaut vai “Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā”, kur plašā rakstniekam L. Laicenam veltītā šķirklī atrodams vienīgi viņa nāves gadskaitlis un datums, un lasītājs var domāt, ka rakstnieks no 1934. gada līdz pat savai nāvei darbojies PSRS Rakstnieku savienības revīzijas komisijā un Vissavienības latviešu padomju rakstnieku birojā.¹ Vēstures literatūrā dažas frāzes par “personības kultu” un “sociālistiskās likumības pārkāpumiem” tiešām tika atstātas. Taču šim atsevišķajām piezīmēm ir tikai neliela precizējuma raksturs.

R. Brieža grāmata atzīstama par rūpīgi veiktu augstvērtīgu zinātnisku pētījumu, kurš būs noderīgs ne tikai literatūrzinātniekiem un vēsturniekiem, bet visiem, kurus interesē padomju perioda vēsture, literatūras un varas attiecības šajā laika posmā. Grāmatā ir ne tikai raksturota padomju cenzūra, bet parādīta un izanalizēta tās konkrētā ietekme uz latviešu literatūru.

Arturs Žvinklis

⁵ Sk.: Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. II sēj. – Rīga, 1968. – 225. lpp. (cenzūras zīme JT 03135).

BALTIEŠI KARA CEĻOS

Петренко А. Прибалтийские дивизии Сталина. – Москва: Вече, 2010. – 368 с.: ил. – Серия: 1418 дней Великой Войны (*Petrenko A. Staļina Baltijas divīzijas*)

Pēdējos gados Krievijā bieži tiek izdotas grāmatas, kas veltītas dažādiem Otrā pasaules kara notikumiem saistībā ar Baltiju. Viena no tām ir bijušā Krievijas diplomāta Andreja Petrenko grāmata “Прибалтийские дивизии Сталина”, kas faktiski ir 2006. gadā iznākušās viņa grāmatas “Прибалтика против фашизма” paplašināts un ievērojami papildināts izdevums.

Grāmata ir veltīta piecām Sarkanās armijas “nacionālām divīzijām”, kuras

